

**Beleidsnota Economie:
Ondernemend Fryslân samen naar een brede welvaart**

**Provincie Fryslân
2021-2025**

Inhoud

Voorwoord.....	3
1. Inleiding: Waarom maken we deze beleidsnota.....	4
1.1 Aanleiding voor deze beleidsnota economie	4
1.2 De coronacrisis als hefboom voor een economie gebaseerd op andere waarden	5
1.3 Leeswijzer.....	6
DEEL A: De Friese economische koers	6
2. Economische ontwikkeling ten dienste van een brede welvaart.....	6
2.1 Onze visie	6
2.2 Onze ambitie en welvaartsbijdrage	7
3. Hoe staat Fryslân er voor?	10
3.1 Brede welvaart in Fryslân anno nu.....	10
3.2 Demografische en arbeidsmarktontwikkelingen	10
3.3 Economische dynamiek	11
4. Wat willen we in Fryslân bereiken?	14
4.1 Bijdragen aan de majeure transities.....	14
4.2 Inspelen op de demografische ontwikkeling.....	14
4.3 Naar een lerende economie, iedereen doet mee	15
4.4 Vergroten van de wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers in Fryslân.	15
DEEL B: ONZE PROVINCIALE INZET	16
5. Uitgangspunten van onze provinciale inzet	16
5.1 Ons afwegingskader	16
5.2 De provinciale rollen	17
6. Strategie en uitvoering: Wat gaan we doen?:	19
6.1 Lijn 1: Ondernemend Fryslân: Investeren in toekomstbestendig en krachtig MKB	19
6.2 Lijn 2: Aantrekkelijk Fryslân: Investeren in een onderscheidend generiek vestigingsklimaat	20
6.3 Lijn 3: Werkend Fryslân: Investeren in Human Capital en kennisinfrastructuur	21
6.4 Lijn 4: Verbonden Fryslân: Investeren in ecosystemen voor kansrijke clusters	21
6.5 Lijn 5: Coöperatief Fryslân: Investeren in samenwerking	22
7. Resultaten: Welke resultaten willen we bereiken?.....	24
7.1 Onze resultaten	24
7.2 Middelen	25
7.3 Monitoring.....	26
Bijlage 1: Input Friese jongeren	28

Voorwoord

Economisch Fryslân: bewust, ambitieus en duurzaam

Onder de noemer van de Blue Delta Strategie is er door de Friese economische partners een duidelijke koers ingezet om de Friese brede welvaart maximaal te versterken. Met een sterke balans tussen de economische opgaven, al haar mensen en de mooie omgeving is Fryslân de regio waar je bewust en ambitieus werkt aan en investeert in een duurzame toekomst. Voor de autonomie van haar eigen regio maar met een gerichte en onderscheidende impact op de transities van de wereld. Fryslân: Gezond, Schoon en Gelukkig.

Om dit de komende jaren verder te versterken richten de partners in het ecosysteem zich op drie hoofdlijnen.

De eerste hoofdlijn is focus op onze natuurlijke speerpunten waar we, ook in de verbondenheid van internationale netwerken, onderscheidend in zijn en erkend worden.

De tweede hoofdlijn is een vitale en brede economie. We investeren in gericht en ambitieus ondernemerschap en talent, internationaal opererende bedrijvigheid, een wendbare arbeidsmarkt en in circulaire bedrijfsprocessen.

De derde hoofdlijn is te investeren in de manier waarop we dat doen. Actiegericht, multidisciplinair, open naar buiten en nauw verbonden met elkaar, vanuit onze gemeenschappelijke waarden en ontwerpprincipes: het Friese Ecosysteem.

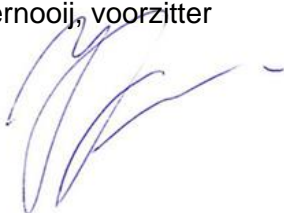
Zo weten we van elk onderdeel van de economie wat zij bijdraagt aan de brede welvaart en kunnen de partners hun investeringen steeds beter richten op deze ambities. De kracht van onderscheidende watertechnologie, de kennis van een gezonde bodem of de ketenkracht van de circulaire kunststoffen zorgen voor aantrekkingskracht van talenten en bedrijfsinvesteringen en daarmee duurzaam verdienvermogen. De gastvrijheidseconomie versterkt door haar gerichte kwalitatieve groei de vitaliteit van de regio. En bijvoorbeeld de gerichte toepassingskracht van zorgtechnologie draagt bij aan het hoge voorzieningenniveau voor de regio. Zo kan elk onderdeel van de economie gericht en bewust een bijdrage aan de brede welvaart leveren, nu en in de toekomst.

Met deze koers zal er de komende jaren met meer focus daadkrachtiger geïnvesteerd worden door alle partners uit het ecosysteem. Het bedrijfsleven richt haar bedrijfsinvesteringen en R&D kracht meer op de sterke speerpunten en een wendbare arbeidsmarkt. Door een sterke samenhang investeert de kennisinfrastructuur met haar onderwijs en onderzoek volop in lijn met de speerpunten en maatschappelijke transitie. De overheden faciliteren aansluitend maximaal door te investeren in een sterk vestigings- en leefklimaat en de voor ons vanzelfsprekende verbinding met de bewoners van Fryslân. Niet voor een lineaire groei maar voor een gezond, schoon en gelukkig Fryslân.

Stichting Innovatiepact Fryslân

Namens het bestuur:

John Vernooij, voorzitter

1. Inleiding: Waarom maken we deze beleidsnota

1.1 Aanleiding voor deze beleidsnota economie

Zelfbewust richting geven aan de economische koers van Fryslân en proactief kansen pakken die zich voordoen. Dat is waar voorliggende nota over gaat en aan moet bijdragen. De economie van Fryslân heeft zich de afgelopen jaren positief ontwikkeld. In termen van werkloosheid en werkgelegenheid stond Fryslân er vlak voor de COVID-19 uitbraak, historisch gezien, ongekend goed voor. Er was nog nooit eerder zoveel werk in onze provincie en de werkloosheid was lager dan ooit. Dit succes is Fryslân niet komen aanwaaien. Door ondernemers, kennisinstellingen en andere maatschappelijke partners is er de afgelopen jaren hard gewerkt aan het opbouwen van economische samenwerking in Fryslân. Het Innovatiepact Fryslân, Vereniging Circulair Friesland, de samenwerking tussen de F4 gemeenten, de fusie tussen de hogescholen en de komst van de RUG/Campus Fryslân zijn allemaal initiatieven die het organiserend vermogen in de provincie de afgelopen jaren hebben vergroot en die hebben bijgedragen aan een vitale economie.

De afgelopen jaren hebben we met de beleidsbrief *Wurkje mei Fryslân* en de beleidsbrief *Circulaire Economie* de basis gelegd voor ons economisch beleid. Waarom nu dan nieuw beleid? Het ging toch uitstekend? Dat klopt, maar af en toe is het goed de visie te herijken, de opgaven opnieuw scherp te stellen en de strategie daarop aan te passen. Niet dat we nu alles anders moeten en willen gaan doen, want veel gaat goed en daar bouwen we ook op voort. Met *Ynbusiness* en het instellen van de FOM hebben we bijvoorbeeld een stevige basis gelegd voor onze infrastructuur voor ondernemersondersteuning, met de voucherregeling hebben we meer dan 300 ondernemers per jaar kunnen helpen, etc.

De reden waarom wij het van belang vonden ons economisch beleid opnieuw te formuleren is meerledig. In de eerste plaats is met het aantreden van het nieuwe college de provinciale missie voor Fryslân opnieuw geformuleerd en het economisch beleid dient daarop te worden uitgelijnd. 'Geluk op 1', dat is wat wij in Fryslân nastreven. In de nieuwe beleidsnota economie vertalen we deze algemene ambitie om een zo hoog mogelijk breed welvaartsniveau te realiseren voor de Friese inwoners naar onze specifieke economische beleidsinzet. Of andersom geredeneerd, we laten zien hoe we met ons economisch beleid het brede welvaartsniveau van onze inwoners willen verhogen. We richten ons daarbij primair op de economische uitdagingen, maar nadrukkelijk in verbinding met de andere waarden die bijdragen aan brede welvaart. Met deze inzet op brede welvaart onderscheiden we ons. Van een regio die vaak, op basis van traditionele economische parameters, als volgend wordt gezien naar een regio die een internationale voorhoedespeler is als het gaat om welvaart in brede zin.

Een tweede reden voor nieuw beleid is dat er veel op ons af komt. Er zijn diverse transitieën gaande die grote impact hebben op de samenleving en die kansen bieden en consequenties hebben voor ondernemers en inwoners, ook in Fryslân. Technologische ontwikkelingen (denk aan kunstmatige intelligentie, big data, robotisering, 3D printing, blockchain) hebben grote impact op de aard van dienstverlening, de inrichting van productieprocessen en waardeketens en op de arbeidsmarkt. Ook de introductie van nieuwe economische modellen (voor Fryslân is vooral de circulaire economie van belang) maken het noodzakelijk dat het economisch beleid van Fryslân wordt herijkt. Deze herijking geldt eveneens voor de provinciale rolopvatting: waar kunnen wij als regionale overheid nu in relatie tot deze ontwikkelingen en hun economische consequenties echt het verschil maken? Waar eindigt de publieke verantwoordelijkheid en begint de private? Die posities zijn niet in beton gegoten, ze verschuiven in de tijd. Het gaat erom dat iedereen – inwoners van Fryslân, bedrijven, onderwijsinstellingen en de overheid – verandervaardig is. We moeten ons continu en snel kunnen aanpassen aan de transitieën die ons raken.

Wij ontwikkelen ons economisch beleid altijd in verbinding met de wereld om ons heen. Dit vormt de derde aanleiding voor de herijking van ons economisch beleid. De Europese agenda voor de komende jaren krijgt inmiddels duidelijk vorm en legt sterk de nadruk op de transitie naar een circulaire economie, digitalisering en een duurzaam economisch herstel van de COVID-19 crisis. In onze Research and Innovation Strategy for Smart Specialisation (RIS3) zetten we Noordelijk uiteen hoe wij een innovatieve bijdrage kunnen leveren aan een beter Europa. En uiteraard is ook het missie-georiënteerd innovatiebeleid van het Rijk van invloed op ons economisch beleid. En al die veranderingen en ontwikkelingen moeten wij opnieuw verbinden met de kwaliteiten en kenmerken van Fryslân.

We stellen onze opgaven opnieuw scherp in het licht van het realiseren van een brede welvaart en de diverse ontwikkelingen en passen onze strategie erop aan. Het betekent onder meer dat we onze focus op verdienvermogen verbreden naar een meer toekomstbestendige economie met een lange houdbaarheid die draait om het vinden van een goede balans. Naar een economie waar zoveel mogelijk mensen in onze samenleving beter van worden.

1.2 De coronacrisis als hefboom voor een economie gebaseerd op andere waarden

Hoewel wij in deze beleidsnota een lange tijdslijn voor ogen hebben, ontkomen we er niet aan stil te staan bij de economische crisis waarin we ons momenteel bevinden als gevolg van de COVID-19 pandemie en de maatregelen die in het kader daarvan zijn en worden genomen. Deze mondiale coronacrisis heeft in elk geval conjuncturele consequenties, we hebben te maken met een versnelde en in de historie ongekende economische neergang. Dat is het economische gesternte waaronder wij deze nota hebben opgesteld. Of de crisis ook structurele consequenties gaat hebben en in welke mate dat gaat ingrijpen op onze strategie zal nog moeten blijken. In elk geval willen we proberen de crisis waar mogelijk te gebruiken als hefboom om straks op een beter punt uit te komen dan waar we voor de crisis waren aanbeland. Dus waar mogelijk meer op een circulaire leest geschoeid en met meer oog voor andere dan enkel financiële waarden, bijvoorbeeld als het gaat om inclusie en vergroening. Er ontstaan daarmee mogelijk kansen voor samenwerking in de keten, waarmee we vanuit de economie een grotere bijdrage kunnen leveren aan de welvaart van de Friezen in brede zin. Het levert daarmee een bijdrage op (middel)lange termijn ook vanuit de ambitie uit het bestuursakkoord van Geluk op 1, waarbij gezondheid, economie en leefbaarheid centraal staan.

1.3 Leeswijzer

Deze beleidsnota bestaat uit twee delen. Deel A (hoofdstuk 2 tot en met 4) bevat het economische verhaal van Fryslân. Het gaat in dat deel om vragen als: Wat voor regio willen we zijn? Waar staan we nu als regio? En wat zijn dan de opgaven die we zien om van de huidige situatie naar de gewenste te komen? Het betreft vragen die we als provinciale organisatie niet alleen kunnen en willen beantwoorden. Immers, de provincie bepaalt niet waar het heen moet met de regio. Dat wordt bepaald door de regio als geheel. Deel B (hoofdstuk 5 tot en met 7) bevat onze eigen economische agenda met een strategie die we willen hanteren om met de opgaven aan de slag te gaan en voorbeelden van concrete acties die de provincie in de komende jaren gaat uitvoeren. Er staat dus wat we willen gaan doen en ook welke rol we willen en kunnen spelen. Zodat anderen weten wat ze van de provincie kunnen verwachten en welke uitgangspunten wij hanteren.

DEEL A: De Friese economische koers

2. Economische ontwikkeling ten dienste van een brede welvaart

2.1 Onze visie

Fryslân is een rijke provincie. Rijk aan natuurschoon. Sinds 2010 uitgeroepen tot de mooiste provincie van Nederland. Rijk aan cultuur en taal. Rijk aan fijne plaatsen om te wonen. En rijk aan onderlinge banden. Fryslân is kampioen vrijwilligerswerk, bijna de helft van de Friezen is vrijwilliger. Fryslân kent veruit de meeste energiecoöperaties van Nederland. Bijna driekwart van de Friezen is lid van een vereniging. In het culturele hoofdstadjaar 2018 kwamen al die sterke kanten van Fryslân bij elkaar.

Fryslân is in sommige opzichten ook minder rijk. Onze productiewaarde per inwoner ligt bijna een derde lager dan het Nederlands gemiddelde. Mede daardoor zijn ook de inkomens in onze provincie lager. Friezen zijn naar verhouding meer aangewezen op sociale voorzieningen. De laaggeletterdheid in Fryslân is voor Nederlandse begrippen hoog en het aandeel Friezen dat doorstudeert is laag.

Toch valt de balans positief uit. De rijkdom die niet in geld is uit te drukken maakt dat 92% van de Friezen gelukkig is. Daarmee is Fryslân landelijk koploper. Friezen koesteren hun 'brede welvaart', vrij vertaald: alles wat hen gelukkig maakt of kan maken. De sterke sociale structuren, sociale gelijkheid en hoge leefbaarheid spelen daarin een belangrijke rol. Vaak worden de twee onderdelen van de balans als strijdig gezien: het inlopen van economische achterstanden moet wel ten koste gaan van waardevolle natuur of tijd en ruimte voor sociale verbanden. Wij zijn ervan overtuigd dat ze elkaar juist kunnen versterken. We brengen de twee werelden van 'welvaart' en 'welzijn', samen brede welvaart, bijeen. Het goud dat we in veel opzichten in handen hebben als provincie willen we gebruiken om ook onze economische opgaven aan te pakken.

Door meer gebruik te maken van ons 'onontdekte goud' denken we dat Fryslân nog meer tot een herkenbare regio in Europa kan uitgroeien. We willen onze provincie groen, duurzaam en veilig doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen. Vanuit deze visie werken we aan een economie die ten dienste staat aan de brede welvaart van Fryslân. Gezamenlijk zetten wij koers naar de Blue Delta. Ofwel, Fryslân: gezond, schoon en gelukkig.

Onze plek in Europa – Blue Delta

Onze Blue Delta is een landschap waar ruimte is: om te wonen, om schone lucht in te ademen, om te bewegen, te sporten en te ontmoeten. Maar ook ruimte om de toekomst open met elkaar te bespreken en om haar dynamische culturele activiteiten te beleven. Én een landschap dat door onze eeuwige strijd met het water het Friese economische DNA bepaalt: snelle verbindingen, een actiegerichte houding, ruimte voor experiment, oprechte samenwerking en een cultuur van betrokkenheid, betrouwbaarheid en loyaliteit. Met zorg voor de ander én voor volgende generaties. Het Friese ecosysteem is met de clusters, haar stakeholders en een gezamenlijk gedragen visie de economische toekomstbestendige bouwsteen hiervoor.

2.2 Onze ambitie en welvaartsbijdrage

Het hebben van een vitale economie is dus geen doel op zich, het is een belangrijk middel voor de welvaart van de inwoners van Fryslân. Economisch perspectief leidt tot financiële zelfredzaamheid en eigenwaarde en is daarmee een belangrijke factor als het gaat om het geluk van mensen. In Fryslân willen we daarom het economisch perspectief en de daarmee gepaarde financiële zelfredzaamheid borgen voor de huidige én toekomstige generatie(s).

De kwaliteit van de economische activiteiten is één van de bepalende factoren voor de brede welvaartontwikkeling in Fryslân. En met kwaliteit wordt bedoeld dat het activiteiten betreft waar ook op de langere termijn behoefte aan en economisch draagvlak voor is. Een vitale economie die niet alleen bijdraagt aan het verdienvermogen en de financiële zelfredzaamheid en het welbevinden van mensen, maar ook aan een aantrekkelijke voorzieningstructuur, aan een bloeiend verenigingsleven, aan ruimtelijke kwaliteit en tevens aan de oplossing voor maatschappelijke vraagstukken.

Of het nu gaat om gezonde voeding en een gezonde levensstijl, de transitie naar een circulaire economie of het versnellen van de energietransitie, alleen als bedrijven er hun businessmodellen op enten gaat het echt lukken. De visie van Fryslân is dan ook dat de economie een belangrijke drijvende kracht is achter de grote transities van deze tijd. Het zijn activiteiten die wij graag met onze instrumenten willen bevorderen, omdat hier het mes aan twee kanten snijdt: economische structuurversterking met een bredere maatschappelijke impact. We spreken van een economie die is gebaseerd op meer waarden dan alleen de geldelijke. Dit noemen wij een circulaire economie. Door onverminderd te blijven werken aan onze ambitie om hierin een voorbeeldregio te zijn in Europa leveren we onze bijdrage aan de brede welvaart van Fryslân. De doelen uit de beleidsbrief Circulaire Economie blijven zo onverminderd van kracht.

Om onze ambitie, doelen en resultaten te halen moeten we nadrukkelijk samen werken. In de afgelopen jaren is in Fryslân een sterk verbonden ecosysteem ontstaan van ondernemers, onderwijs, overheid en maatschappelijke organisaties. Samen staan wij voor de ontwikkeling van de brede welvaart en de circulaire economie in Fryslân. Deze Friese aanpak willen we de komende jaren nog verder versterken. We merken dat onze hechte samenwerking een steeds nadrukkelijker handelsmerk wordt in zowel Nederland als Europa.

Onder brede welvaart verstaan wij de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld.

Het werken aan de brede welvaart is daarmee in sterke samenhang met het werken aan internationale doelen zoals opgesteld in de zeventien Sustainable Development Goals.¹

Het versterken van de brede welvaart van Fryslân is een integrale opgave. Dit betekent niet alleen inzetten op een nauwe samenwerking tussen verschillende actoren in onze regio, maar óók tussen de verschillende beleidsvelden van de provincie. Deze beleidsnota gaat over de inzet vanuit economie om de brede welvaart van de regio te versterken. Uit de Brede Welvaartsmonitor en de Sustainable Development Goals ontleen wij een aantal onderdelen waarop wij met deze beleidsnota willen inspelen. Voor de korte termijn zijn dit²:

- Het stimuleren van bedrijvigheid met grote toegevoegde waarde.
- Het beperken van het negatieve effect van lokale bedrijvigheid op het milieu.
- Het realiseren van voldoende passend en betaald werk.
- Het verhogen van het gemiddelde opleidingsniveau, passend bij de structuur van de Friese arbeidsmarkt en met aandacht voor vakmanschap.
- Het stimuleren van een leven lang leren. Op deze manier worden Friezen wendbaarder en flexibeler in een steeds veranderende omgeving.
- Het vergroten van het gemiddelde besteedbare inkomen.

Om de brede welvaart ook op de lange termijn voor onze inwoners zeker te stellen zijn dit:

- Zorgen voor voldoende kennis, innovatie en ondernemerschap die bijdragen aan de transitie van lineaire naar circulaire economie en de transitie van fossiele naar duurzame energie.
- Zorgen voor voldoende arbeidspotentieel, afgemeten aan gezondheid en opleidingsniveau.
- Het ondersteunen van een ecosysteem met voldoende kennis, talent, competenties, netwerken, hardware en geld om materiele welvaart en economische groei te realiseren.

Deze laatste drie punten vormen een structuurverbetering met een lange termijn impact. Ze vergen echter ook een proces van lange adem. Een proces dat we al in gang hebben gezet en waar we onverdroten mee door moeten gaan.

Tussen verschillende aspecten van brede welvaart bestaan diverse afhankelijkheidsrelaties. Ook tussen de parameters waar we vanuit het economisch beleid een directe invloed op hebben en andere aspecten. Een voorbeeld: er bestaat een relatie tussen het onderwijsniveau en het ervaren vertrouwen, de ervaren gezondheid en gevoel van veiligheid. Door te investeren in het verhogen van het onderwijsniveau van de beroepsbevolking, dragen we dus indirect bij aan deze andere onderdelen van brede welvaart.

Zoals de verschillende indicatoren van de brede welvaart elkaar beïnvloeden, zo is het economisch beleid van de provincie ook van invloed op andere beleidsvelden en vice versa. Om een paar voorbeelden te noemen: de doelstellingen in ons energiebeleid dragen bij aan de verduurzamingsambitie van het MKB; doelstellingen op het gebied van demografie en beroepsbevolking hebben consequenties voor beleid rondom wonen; onze cultuur en gastvrijheidssector leveren belangrijke bijdrages aan een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat; investeren in bedrijventerreinen heeft rechtstreeks invloed op

---

¹ Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2020

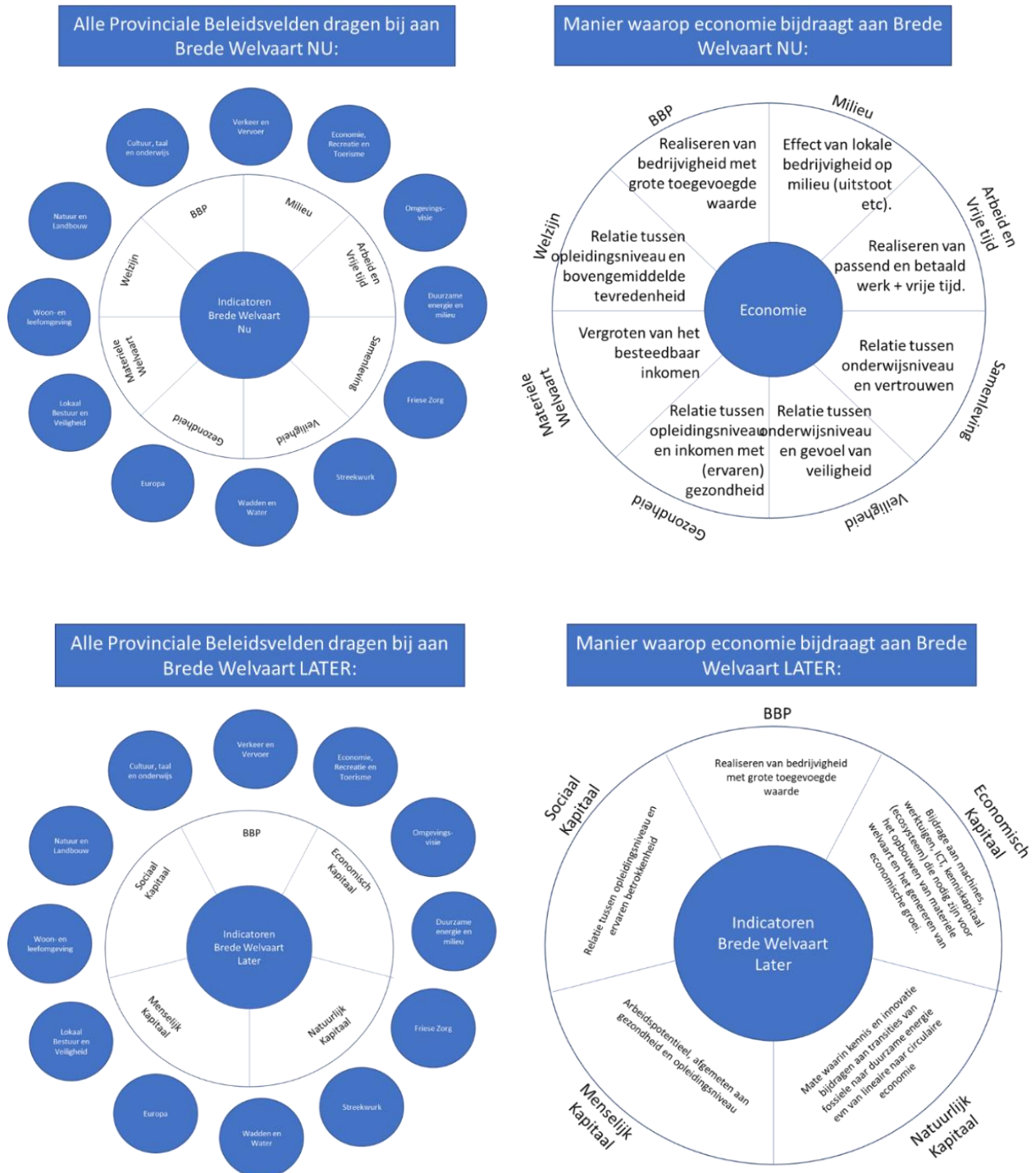
² Idem

stikstofuitstoot en daarmee ons landbouwbeleid; acquisitie en uitbreiden van nieuwe bedrijven heeft ook impact op de natuurlijke kwaliteit van Fryslân.

Ofwel, acties resulterend uit deze beleidsnota dragen bij aan de brede welvaart van Fryslân. Maar alleen samen met andere beleidsvelden kunnen we ervoor zorgen dat Fryslân ook daadwerkelijk de rijkste brede welvaartsregio is en blijft. Het zijn allemaal raderen die links- of rechtsom in elkaar grijpen. Hieronder hebben we de bijdrage vanuit de economie aan de brede welvaart schematisch weergegeven.

Afbeelding 1: bijdrage vanuit beleid economie aan brede welvaart

3. Hoe staat Fryslân er voor?

In deze beleidsnota mogen cijfers over onze (sociale)economie niet ontbreken. We hebben ons bij het bepalen van de uitdagingen en het maken van de keuzes namelijk zoveel mogelijk willen baseren op feiten.

3.1 Brede welvaart in Fryslân anno nu

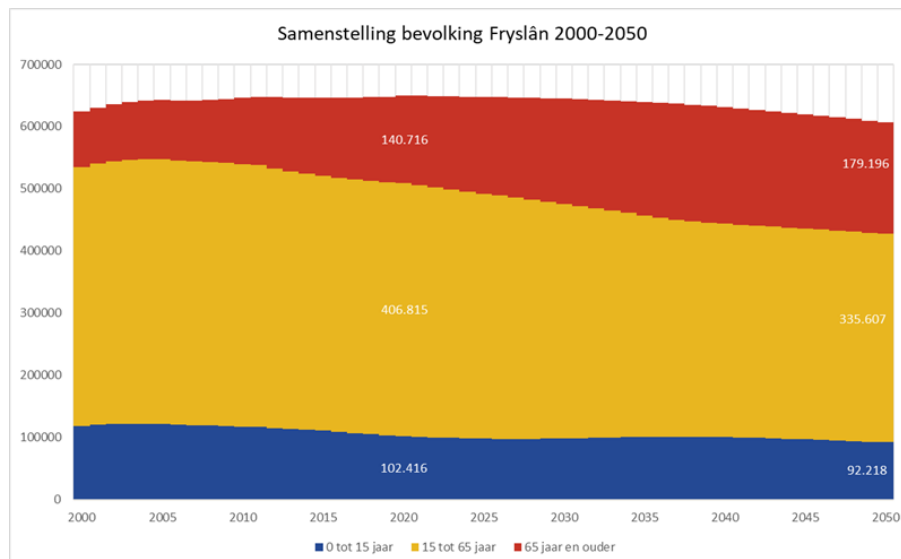
Fryslân heeft ook voor Nederlandse begrippen een hoog welvaartsniveau. Fryslân scoort landelijk laag op diverse economische indicatoren, maar juist hoog op tal van welzijnsindicatoren. Dit wordt ook wel de Friese paradox genoemd. Het CBS ontwikkelt een landelijke set van indicatoren voor het meten van brede welvaart. Dit is goed om landelijke en regionale trends te kunnen onderscheiden, maar voorkomen dient te worden dat het als ranglijst voor regio's onderling wordt gezien. In Fryslân gelden andere waarden en opgaven dan in bijvoorbeeld de Randstad.

We willen dan ook samen met het CBS en het Fries Sociaal Planbureau (FSP) werken aan regionale, thematische indicatoren voor brede welvaart gebaseerd op de Friese opgaven. Op die manier kunnen we ook beter bepalen hoe ons Friese beleid het beste bijdraagt aan de brede welvaart.

3.2 Demografische en arbeidsmarktontwikkelingen

Fryslân telt in 2020 bijna 650.000 inwoners. Als de structurele trends zich doorzetten zal Fryslân niet verder groeien. De verwachting is dat de Friese bevolking in de komende dertig jaar gaat dalen tot 607.000 personen. Daar komt bovenop dat ook de samenstelling drastisch verandert als gevolg van vergrijzing en ontgroening. Dit betekent dat de potentiële beroepsbevolking daalt van 406.800 (62,5%) naar 335.600 (55%). Een absolute afname van 71.000 mensen die in potentie inzetbaar zijn voor werk (Prognose Fryslân 2020).

Afbeelding 2: samenstelling bevolking Fryslân 2000-2050

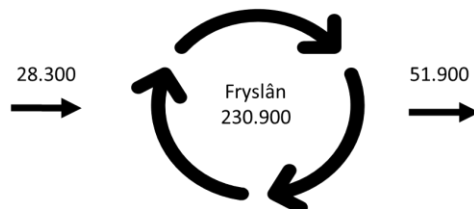

Voor het uitbreken van de coronacrisis was de werkloosheid in Fryslân historisch laag (3,4%). Bijna iedereen die wilde en kon werken had daadwerkelijk een baan. Tot aan de coronacrisis bleef de vraag naar arbeidskrachten almaar door groeien. In steeds meer sectoren was de vraag naar arbeidskrachten veel groter dan het aanbod. Onze provincie telt veel middelbaar opgeleiden in de beroepsbevolking. Deze groep omvat 46% van ons menselijk kapitaal (t.o.v.

40% landelijk). Ook het percentage lager geschoolden ligt hoger dan landelijk (23% versus 20%).

Niet iedere Fries die kan en wil werken doet dat ook daadwerkelijk in onze eigen provincie. Dagelijks verrichten 52.000 inwoners van Fryslân hun werk voor een organisatie buiten de provinciegrenzen. Daartegenover staat dat er 28.000 mensen dagelijks naar Fryslân reizen voor hun werk (CBS, 2017). Deze verbondenheid geldt niet alleen voor personen, ook bedrijven doen veel zaken over de provinciegrenzen heen. Onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving laat zien dat de economieën van Groningen, Drenthe en Fryslân sterk met elkaar verbonden zijn. Aanzienlijk meer dan dat in andere regio's van Nederland het geval is. De betekent dat veel Friese bedrijven afhankelijk zijn van toeleveranciers in het Noorden en vice versa.³ Dit onderstreept het belang van Noordelijke samenwerking en het hebben van een gezamenlijke visie op de landsdelige economie zoals in de RIS3 geschetst.

Afbeelding 3: dagelijkse pendel van Friezen voor hun werk (CBS, 2017)

De optelsom van de arbeidsmarktgegevens laat zien dat we een toenemende 'struggle for talent' gaan krijgen, dat er een groeiende noodzaak is om de arbeidsproductiviteit te verhogen om de economie en de voorzieningen op peil te houden, maar ook dat er per saldo minder banengroei nodig is om de beroepsbevolking van Fryslân aan het werk te houden.

We moeten vooral werkgelegenheid hebben die bestaansrecht heeft en houdt. Dit onderstreept het belang van het hebben van een gezamenlijke visie op het inzetten op stuwende banen om zo de vitale banen ook op peil te kunnen houden.

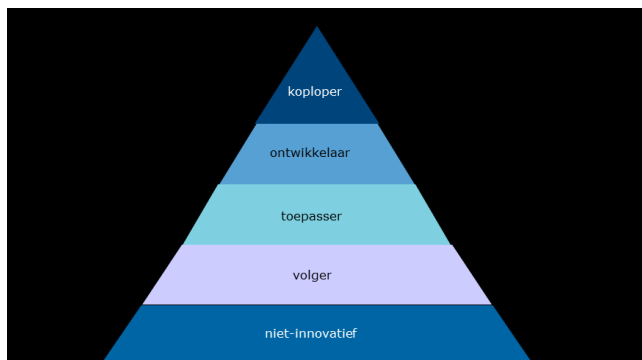
3.3 Economische dynamiek

Fryslân telt 62.030 (bedrijfs)vestigingen en 302.500 arbeidsplaatsen. Fryslân heeft goed weten te profiteren van de periode van hoogconjunctuur waarin we ons tot begin 2020 bevonden. De werkgelegenheid nam in de afgelopen vijf jaar toe met in totaal ongeveer 18.000 arbeidsplaatsen. De zorgsector levert de meeste banen in Fryslân, gevolgd door de sectoren handel en industrie. In vergelijking met het landelijk gemiddelde zijn de industrie, landbouw - en zorgsector relatief groot in Fryslân. Bij de sectoren dienstverlening, handel, informatie/communicatie en vervoer is het omgekeerde het geval: het aandeel van deze sectoren in de werkgelegenheid is relatief kleiner in Fryslân.

We onderscheiden vijf thema's waar we (internationaal) onderscheidend in zijn: watertechnologie, agrofood, high tech systems & materials (HTSM), maritieme technologie en circulaire materialen (plastics, chemie, bouw, etc.). Deze vijf thema's vormen samen de stuwende motor achter onze werkgelegenheid en ons verdienvermogen.

³ De economische samenhang tussen regio's in Nederland, PBL 2019

De bedrijvendynamiek in Fryslân ligt onder het landelijke gemiddelde. De provincie telt een minder dan gemiddeld aantal faillissementen, maar er zijn ook minder start-ups. Bovendien groeien bestaande bedrijven minder snel door dan gemiddeld in Nederland (LISA, 2019). Met name nieuw ondernemerschap en het bestaande MKB zijn echter van belang voor de toekomstige vitaliteit van de economie van Fryslân en vragen onze aandacht. Daarnaast is het aantrekken van nieuwe ondernemingen van buiten van belang. Fryslân kent een relatief groot aandeel ZZP'ers, twee derde van de Friese (bedrijfs)vestigingen betreft een eenpersoonsvestiging. Van alle werkgelegenheid wordt 14% ingevuld door deze groep. Dat is meer dan het landelijk gemiddelde (11%). Daarbij kent Fryslân een groot aandeel relatief kleine bedrijven. Er is sprake van een schaalverkleining in de economie, dit heeft consequenties voor onder meer de innovatiekracht. Het innovatievermogen van het Friese MKB ligt onder het landelijke gemiddelde. Een gebruikelijke indeling voor het innovatievermogen van het MKB is de innovatiepiramide (zie de afbeelding hieronder) We hebben in Fryslân relatief weinig koplopers en ontwikkelaars. Friese MKB-ers zijn vaker te kwalificeren als toepassers, volgers of niet-innovatieven.

Afbeelding 4: Innovatiepiramide. 1. Koplopers: ontwikkelen zelf product- of procesinnovaties en doen expliciet en systematisch aan R&D. Gerealiseerde productinnovaties zijn nieuw voor hun markt of bedrijfstak. 2. Ontwikkelaars ontwikkelen eveneens zelf product- of procesinnovaties. Ze hebben eigen capaciteit voor de ontwikkeling van prototypes, echter zonder dat innovatie expliciet is georganiseerd door middel van R&D. 3. Toepassers: realiseren product- of procesinnovaties waarbij het zowel om eigen ontwikkelingen als adopties kan gaan. Zij innoveren door het combineren en toepassen van elders beproefde kennis en methoden. Dit komt tot uiting in externe innovatieve samenwerking en/of het gebruik van externe kennisnetwerken. 4. Volgers: bedrijven met bescheiden doch aanwezige innovatieve activiteiten 5. Niet-innovatieven: bedrijven die in de afgelopen drie jaar geen innovaties hebben gerealiseerd, geen R&D doen, en niet met andere partijen interacteren om te innoveren.

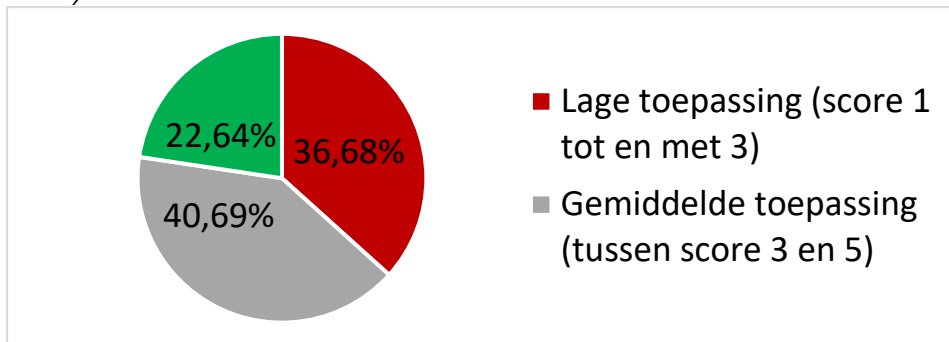
De bruto toegevoegde waarde van de Friese economie bedroeg in 2018 €17,8 miljard. Omgerekend naar toegevoegde waarde per arbeidsjaar is Fryslân de laagst scorende provincie van Nederland. Dit betekent dat de arbeidsproductiviteit (de toegevoegde waarde per arbeidsjaar) relatief laag ligt en het huidige verdienvermogen beperkt is. Oorzaak van dit lagere verdienvermogen is dat de Friese economie een sterke vertegenwoordiging kent van 'verzorgende' sectoren als de zorg en het onderwijs. Meer 'stuwende' sectoren – die een relatief grote bijdrage leveren aan het verdienvermogen zoals de Industrie en IT sector – kennen daarnaast een lagere toegevoegde waarde dan gemiddeld.

Het is moeilijk te voorspellen hoe hard de economie van Fryslân geraakt is of wordt door de COVID-19 maatregelen en hoe fundamenteel de crisis ingrijpt in de structuur en het

functioneren van de economie op de langere termijn. We zien dat de crisis natuurlijk een stevige en acute economische neergang veroorzaakt en ons misschien wel in een langdurige recessie brengt. Bij het verschijnen van deze beleidsnota zijn de implicaties nog niet bekend en de scenario's voor de toekomstige economische ontwikkeling lopen ver uiteen.

Voor een toekomstbestendig en veerkrachtig Fryslân is het van belang dat kleine- en middelgrote ondernemingen de circulaire economie omarmen. Onderzoek van RUG Campus Fryslân wijst uit dat het grote peloton aan Friese bedrijven ook wel degelijk de omslag naar een meer circulair verdienmodel wil maken. Het MKB ziet hierin een kans om naast financiële ook maatschappelijke en ecologische waarde te creëren als bedrijf. Echter, er is een aanzienlijk verschil tussen de positieve houding van het Friese MKB ten aanzien van de circulaire economie en de daadwerkelijke toepassing van de principes van de circulaire economie in het eigen bedrijf. In 2018 paste iets meer dan een vijfde van Friese ondervraagde bedrijven circulaire principes daadwerkelijk toe.

Afbeelding 5 :Toepassing van circulaire economie onder Friese bedrijven (RUG Campus, 2018)

Er is een ingrijpende transitie gaande naar een digitale economie. Deze transformatie raakt iedereen: kennisinstellingen, bedrijven, overheden, maatschappelijke instellingen en burgers. Het gebruik van onder andere kunstmatige intelligentie en big data leidt tot hele andere verhoudingen en nieuwe businessmodellen. Digitalisering en met name dataficatie zorgen voor product- en procesinnovatie in eindproducten en diensten. Ze leiden tot verandering van markten en een hogere productiviteit van bedrijven, instellingen en overheden. Ook verandert de aard van werk. Het is van groot belang om adequaat in te spelen op deze transitie. Zowel in het economisch speelveld als in relatie tot maatschappelijke opgaven als zorg, veiligheid, energietransitie, landbouw en mobiliteit. Elke oplossing voor een maatschappelijk vraagstuk en in vrijwel elke sector speelt digitalisering een grote rol. Aan de ene kant draagt digitalisering bij aan onze economie en samenleving, aan de andere kant vraagt digitalisering om alertheid als het gaat om veiligheid, privacy en ethiek.

Disruptieve technologieën zoals Internet of Things, big data, robotisering, kunstmatige intelligentie, 3D en 4D printing, drones, en blockchain kunnen bestaande markten en sectoren ontworpen. Ze zorgen voor nieuwe verdienmodellen en nieuwe manieren van werken.

4. Wat willen we in Fryslân bereiken?

Indachtig de hierboven beschreven visie en ambitie en gegeven de huidige stand en karakteristieken van de Friese economie zien wij voor Fryslân de volgende vier opgaven:

4.1 Bijdragen aan de majeure transities

Er zijn diverse grote transities gaande die van invloed zullen zijn op Fryslân, de Friezen en de Friese economie. Deze transities zijn onvermijdelijk. Afhankelijk hoe wij hier vanuit Fryslân op in spelen of mee omgaan bieden deze transities kansen of bedreigingen als het gaat om ons welvaartsniveau. In de RIS3 zijn voor Noord-Nederland vier grote en kansrijke transities geïdentificeerd: de transities van een lineaire naar een circulaire economie, van fossiele naar duurzame energie, van analoog naar digitaal en van zorg naar positieve gezondheid. Deze overkoepelende transities leiden ook binnen de verschillende beleidsthema's weer tot transities, bijvoorbeeld de transitie die de landbouw door moet maken.

Hoe deze transities doorwerken op onze regio is vooraf niet te voorspellen. We willen niet dat deze transities ons 'overkomen'. We willen in Fryslân gezamenlijk nadenken over wat de consequenties zijn van deze transities en hoe we er van kunnen profiteren. We willen experimenten uitvoeren hoe wij vanuit deze transities de brede welvaart positief kunnen beïnvloeden.

Onze bijdrage aan de transitie van een lineaire naar een circulaire economie hebben we verwoord in de beleidsbrief Circulaire Economie uit 2018. Met deze inzet gaan wij onverkort door. Wel benoemen we in deze nota welke (aanvullende) accenten we gaan leggen in de komende periode. Bijvoorbeeld hoe we blijven samenwerken met de Vereniging Circulair Friesland. We willen met al onze instrumenten zo veel mogelijk de transitie naar een circulaire economie versnellen. Via het programma Duurzame Energie werken we aan de transitie van fossiele naar duurzame energie. Vanuit ons economisch beleid dragen we hieraan bij door te investeren in bedrijvigheid en technologie met een positief effect op het milieu. Door te werken aan het vergroten van het verdienvermogen dragen we indirect bij aan het realiseren van een positief ervaren gezondheid. Extra aandacht is nodig voor de transitie naar een digitale samenleving. We moeten extra investeren in bedrijven en werknemers om deze kansen die digitalisering biedt te verzilveren en bedreigingen van deze transitie af te wenden.

4.2 Inspelen op de demografische ontwikkeling

Een urgente opgave voor onze economie is het omgaan met de dalende bevolkingstrend. De grote daling van de potentiële beroepsbevolking betekent namelijk dat we met minder mensen hetzelfde werk moeten blijven uitvoeren willen we het huidige welzijnsniveau vasthouden. We moeten met andere woorden de arbeidsproductiviteit laten groeien. Succesvol omgaan met deze opgave betekent dat we juist de kansen die vergrijzing biedt moeten benutten. Ook is het zaak om een strategie te ontwikkelen om zoveel mogelijk talent aan de regio te binden en ervoor te zorgen dat talent van buiten zich juist in Fryslân wil vestigen. Tevens moeten we inzetten op de kansen die digitalisering en sleuteltechnologieën ons bieden, zodat we meer werk met minder mensen kunnen verzetten. Alleen op deze manier hebben onze speerpunten, onze stuwende bedrijven én onze verzorgende sectoren ook in de toekomst de beschikking over voldoende menselijk kapitaal om onze brede welvaart op peil te houden.

4.3 Naar een lerende economie, iedereen doet mee

Alleen het inspelen op de demografische trend is niet voldoende. De arbeidsmarkt verandert de komende decennia aanzienlijk. We zullen er ook voor moeten zorgen dat de beschikbare beroepsbevolking voldoende is toegerust met de gevraagde vaardigheden door het Friese MKB. Door de transitie naar een circulaire economie zullen er banen uit 'oude' sectoren verdwijnen die plaats maken voor nieuwe banen in bijvoorbeeld de duurzame energie en industrie, banen waar mensen voor moeten worden opgeleid. Dit geldt ook voor de andere maatschappelijke transities. Zo vraagt de gezondheidstransitie om andere manieren van opleiden, bijvoorbeeld als het gaat om E-health, het verlenen van zorg op afstand of het toepassen van virtual reality.

Technologische ontwikkelingen, flexibilisering, digitalisering en robotisering zorgen bovendien voor een nieuwe dynamiek op de arbeidsmarkt. Het leidt tot nieuwe banen die nu nog niet bekend zijn. Het leidt tot veranderde functies en eisen aan werknemers. Nu al sluiten eisen die bedrijven stellen niet altijd aan bij wat werknemers en opleidingen bieden. Steeds vaker zal het routinematige werk (MBO 2/3) verdwijnen, maar ontstaan er tegelijkertijd nieuwe kansen. Voor Fryslân, met een relatief grote vertegenwoordiging van het MBO, is dit een specifieke uitdaging.

Om ook in de toekomst over voldoende talent te beschikken en de mismatch tussen vraag en aanbod te kunnen overbruggen zijn maatregelen nodig om te komen tot een 'lerende economie'. Een economie met een arbeidsmarkt die mensen in staat stelt zich aan te passen aan veranderende eisen. We moeten toe naar een arbeidsmarkt waar de mobiliteit van mensen niet wordt geremd en zij continu gestimuleerd worden om hun vaardigheden en kennis op peil te houden. Dit om te voorkomen dat de mismatch op de arbeidsmarkt oploopt en veel mensen buiten de boot vallen. Om ons menselijk kapitaal toe te rusten met de vaardigheden die nodig zijn om de nieuwe economie te kunnen opereren is het noodzakelijk om doorgaande leerlijnen te ontwikkelen. Belangrijke vaardigheden voor de komende jaren zijn ondernemerschap, circulair, internationalisering en digitalisering.

4.4 Vergroten van de wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers in Fryslân.

Fryslân heeft een echte MKB-economie. De economische vitaliteit van onze regio is afhankelijk van een grote groep kleine ondernemingen. Ook de dynamiek in de Friese economie moet omhoog. Door bedrijven te koppelen aan koplopers en innovators kan hier een stap in gezet worden. Investerings in innovatie, ondernemerschap en internationalisering zijn daarbij nodig om de concurrentiekracht en de koppeling tot stand te brengen. Voor een krachtige economie hebben we een diversiteit aan bedrijven nodig die elkaar versterken en uitdagen tot vernieuwing. Hiervoor is aanwas van nieuwe bedrijven en doorgroei van bestaande bedrijven nodig. We moeten starters ondersteunen om toe te treden tot de markt en startups om kennis om te zetten in business. Het is echter wel zaak dat meer van deze startups ook doorgroeien naar volwaardige MKB-ondernemingen (scale-ups). Tot slot heeft de coronacrisis ons geleerd dat het belangrijk is dat ondernemers verandervaardig zijn om in te kunnen spelen op onverwachte ontwikkelingen.

DEEL B: Onze Provinciale inzet

Het verwezenlijken van onze visie en het realiseren van de opgaven vragen van ons als provincie en van onze partners een lange adem en uithoudingsvermogen. Het toekomstbeeld dat wij van Fryslân hebben en de uitdagingen die hebben om daar te komen zijn niet in één beleidsperiode te realiseren. We zetten nu de eerste stappen richting de horizon waar wij de stip op hebben gezet. In de economische agenda, Deel B in deze nota, laten we zien welke stappen wij in de huidige beleidsperiode, 2020-2023 gaan zetten.

Bij alles wat wij doen moet duidelijk zijn hoe het onze visie dichterbij brengt en hoe het bijdraagt aan de opgaven die wij voor Fryslân zien. Om dat voor onszelf en onze partners te concretiseren hanteren we daarom bij de investeringen die wij plegen een aantal uitgangspunten. Het zijn de kaders op basis waarvan wij bepalen of en hoe wij meedoen, een afwegingskader dus voor investeren en handelen. Hieronder gaan wij daar nader op in.

5. Uitgangspunten van onze provinciale inzet

5.1 Ons afwegingskader

De economische opgaven waar Fryslân voor staat zijn groot en de kansen talrijk. Tegelijkertijd zijn onze middelen en de uitvoeringscapaciteit beperkt en dient er bovendien voldoende ruimte over te blijven om ook de flexibiliteit in de uitvoering te kunnen borgen (nieuwe kansen pakken wanneer deze zich voordoen of bedreigingen afwenden wanneer dat nodig is). Dat betekent dat we weloverwogen keuzes moeten maken. Om ervoor te zorgen dat we met onze investeringen maximaal rendement halen, om voor onszelf en de buitenwereld duidelijk te maken onder welke condities wij meedoen en onze keuzes zo goed mogelijk te objectiveren hebben wij een afwegingskader gemaakt. Dat hebben wij toegepast op de investeringen die wij nu al doen of die wij in deze agenda hebben opgenomen. En ook bij toekomstige ontwikkelingen/initiatieven die van invloed zijn op de economische opgave passen wij dit kader toe.

Afwegingskader: = *afwegingskader voor alles wat we doen en richtinggevend voor inzet van ons instrumentarium*

1. We investeren alleen in projecten die een bijdrage leveren aan onze collectieve visie
2. We investeren altijd samen met andere partijen.
3. We investeren alleen daar waar wij als provincie het verschil kunnen maken.
4. Onze acties dragen bij aan minimaal 2 van de 8 doelen uit deze beleidsnota
  - Het stimuleren van bedrijvigheid met grote toegevoegde waarde
  - Het beperken van het negatieve effect van lokale bedrijvigheid op het milieu
  - Het realiseren van voldoende passend en betaald werk
  - Het verhogen van het gemiddelde opleidingsniveau
  - Het vergroten van het gemiddelde besteedbare inkomen
  - Zorgen voor voldoende kennis, innovatie en ondernemerschap waarmee wordt bijgedragen aan de transities van lineaire naar circulaire economie en de transitie van fossiele naar duurzame energie.
  - Zorgen voor voldoende arbeidspotentieel
  - Het ondersteunen van een ecosysteem met voldoende kennis, talent, competenties, netwerken, hardware en geld om materiële welvaart en economische groei te realiseren.

5.2 De provinciale rollen

We kiezen de komende periode heel bewust de rol(len) die wij bij specifieke vraagstukken of onderwerpen willen en kunnen spelen. Het bestuursakkoord 'Lok op 1' 2019-2023 geeft een beschrijving van de rollen die de provincie kan spelen. Dat zijn er vijf:

Afbeelding 6: provinciale rollen (Bestuursakkoord Lok op 1, 2019)

Het uitgangspunt van deze trap is onderaan beginnen. Alleen als loslaten problemen oplevert gaan we omhoog op de trap, en altijd zo weinig als mogelijk. Zoals ook in het bestuursakkoord beschreven zullen wij in het economisch domein vooral een faciliterende, stimulerende en regisserende rol aannemen. Dit betekent dat wij binnen enkele opgaven zelf een regisserende rol pakken, maar dat we primair publiek-private coalities willen faciliteren om met onze collectieve opgaven aan de slag te gaan. Uiteraard maken wij zelf vaak ook deel uit van deze coalities. Bijvoorbeeld via onze samenwerking in het IPF of Vereniging Circulair Friesland. Ook blijven we onze stimulerende rol spelen, bijvoorbeeld via (subsidie)regelingen en het financieren van specifieke projecten.

Het Friese ecosysteem dat werkt aan economische opgaven is de laatste jaren steeds sterker en hechter geworden. Dit systeem bestaat uit overheden, onderwijs, ondernemers en maatschappelijke instellingen. Onze ambitie is om de komende jaren nog sterker toe te werken naar één gemeenschappelijke economische koers. De verdeling van deze nota in Deel A en Deel B is daar een voorbeeld van.

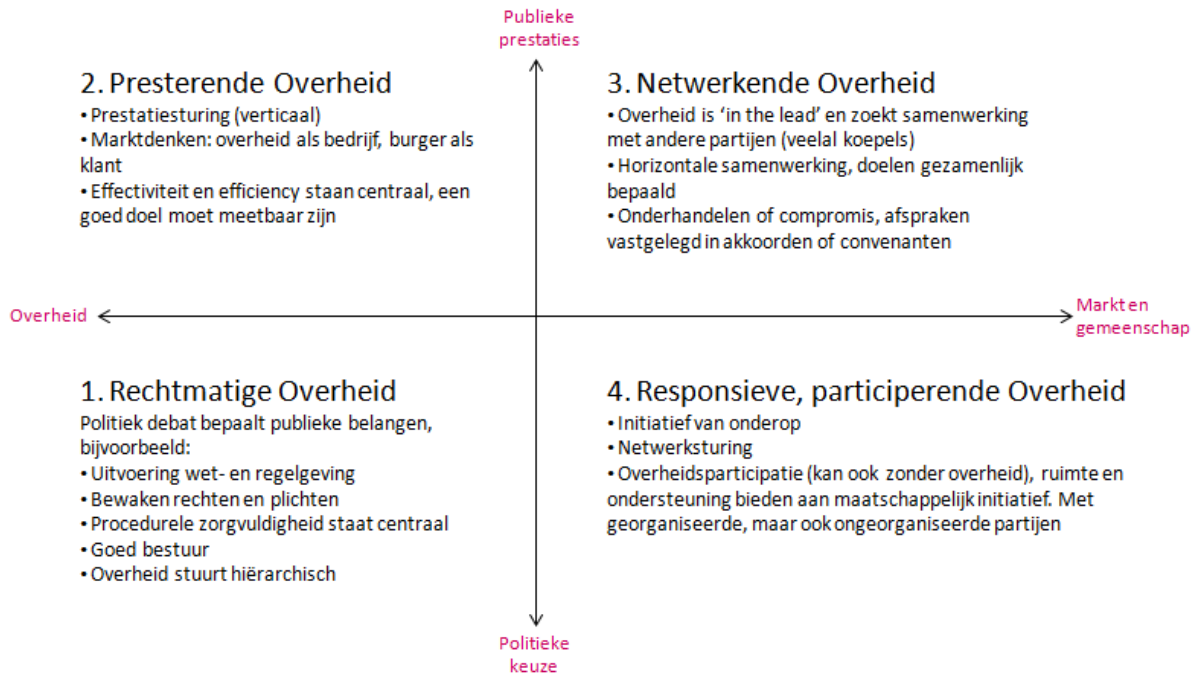
Qua rolbepaling voor de provincie merken wij dat het systeem steeds meer om snelle en flexibele inzet van de provincie vraagt. Wij willen de komende periode daarom ook vaker aan de voorkant proactief aanjagen in plaats van alleen achteraf participeren in collectieve provinciale projecten.

Verder richten wij ons met ons beleid op de toekomst. Niet alleen op de brede welvaart in het hier en nu, maar vooral ook op brede welvaart voor latere generaties. Het is daarom belangrijk om aan de voorkant van beleids- en projectontwikkeling de stem van jongeren mee te nemen en serieus te laten meewegen. In de ontwikkeling van de beleidsnota hebben jongeren dan ook hun input gegeven, welke is opgenomen in de bijlage. In de uitvoering van ons beleid zullen jongeren dan ook een stem krijgen.

In onderstaand overzicht staan meer gespecificeerd de rollen die een overheid kan spelen in samenwerking met de samenleving. Binnen het economisch domein werken we veelal binnen het derde en vierde kwadrant, de netwerkende overheid en de responsieve, participerende overheid.

Afbeelding 7: rollen van de overheid (NSOB en PBL, 2014)

Rollen van de overheid in de samenwerking met de energieke samenleving:

6. Strategie en uitvoering: Wat gaan we doen?

Vanuit de visie en opgaven volgen de strategie en uitvoering voor de komende jaren. Deze worden hieronder beschreven. Daarnaast werken we door met jaarplannen, waarin wij meer concreet de acties voor het komende jaar beschrijven.

Om de economische kansen in Fryslân te creëren die passen bij onze visie en bijdragen aan de opgaven waar we voor staan, werken we langs de volgende vijf lijnen:

6.1 Lijn 1: Ondernemend Fryslân: Investeren in toekomstbestendig en krachtig MKB

We versterken onze economische basis door te investeren in een toekomstbestendig en krachtig MKB, kortom in concurrentiekracht. Hierbij richten we ons op alles wat zich ‘achter de voordeur’ van de ondernemers afspeelt. Concreet betekent dit het volgende:

- We bevorderen (nieuw) ondernemerschap door te investeren in ondernemerstalent, startups en scaleups. Dit doen we bijvoorbeeld door onze bijdrage aan Founded in Fryslân⁴. Een publiek private samenwerking tussen verschillende Friese partijen.
- Kansrijk en stuwend MKB ondersteunen we bij hun groeiambities door ondernemerschap, innovatie en export te bevorderen. Dit doen we via verschillende lijnen. Zo is er onze financiële bijdrage aan en deelneming in de NOM. Door middel van ons instrument Ynbusiness helpen we ondernemers met eerstelijns vraagstukken en verwijzen we hen waar nodig door naar andere organisaties en instrumenten. We stimuleren het Friese MKB met financiële instrumenten zoals onze voucherregeling, cofinanciering van het MIT, EFRO-fondsen t.b.v. innovatie en de fondsen binnen de FOM.
- We willen graag dat meer MKB-ers koploper worden of zich aan deze koplopers kunnen optrekken. Daarom zullen wij met ons instrumentarium en met onze financiële bijdragen waar mogelijk stimuleren dat het bredere MKB wordt aangehaakt. Dit doen we onder andere door dit onderdeel te maken van relevante Friese regelingen en van regionale en landelijke waar we mogelijk aan meebetalen. Ook willen we met onze structurele ondersteuning aan VCF meer ondernemers richting een circulair verdienmodel stimuleren.
- Via onze beleidsbrief Europa en de inzet op projectontwikkeling ondersteunen we bedrijven en organisaties bij het ontwikkelen van projecten waarmee ze bijdragen aan de Noordelijke- en EU- doelstellingen. Hiervoor bouwen we gezamenlijk met onze partners aan een collectieve infrastructuur onder de werknaam ‘Friese Projectenmachine’. Deze zal in 2021 starten.
- De acties en doelen zoals geformuleerd in de beleidsbrief Circulaire Economie blijven onverminderd van kracht. Met de uitvoering van de beleidsbrief Circulaire Economie stimuleren we de ontwikkeling en implementatie van circulaire verdienmodellen. Bijvoorbeeld door CIRCO-tracks te ondersteunen waarbij ondernemingen hun verdienmodel meer circulair te maken
- We zijn een MKB-vriendelijke provincie. We richten niet alleen onze eigen organisatie hierop in, maar vergen ook onze partners met wie we een subsidierelatie hebben hierop. Samen met onze partners werken we o.a. aan een *business boost* om ondernemers te ondersteunen bij het ondernemerschap.

Door te investeren in de versterking van de concurrentiekracht van het kansrijke stuwende bedrijven dragen we eraan bij dat het gemiddelde inkomen in Fryslân groeit en daarmee

---

⁴ Voorheen genaamd Sterk Fries Ondernemerschap <https://foundedinfriesland.com/nl>

diverse aspecten van de brede welvaart verbeteren. Door onze kennispositie, innovatiekracht en exportgraad te versterken, vergroten we het verdienvermogen en verbeteren we het opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Door nieuwe verdienmodellen te stimuleren dragen we bij aan het realiseren van de transitie naar een circulaire economie.

6.2 Lijn 2: Aantrekkelijk Fryslân: Investeren in een onderscheidend generiek vestigingsklimaat

Via deze lijn richten we ons op een aantal zaken dat zich ‘voor de voordeur’ van de ondernemer afspeelt. Om meer ondernemers aan de provincie te binden investeren we in een aantrekkelijk en onderscheidend vestigingsklimaat. Aantrekkelijk, want snelle (digitale en fysieke) verbindingen en een prettig woon- en leefklimaat zijn van groot belang bij het realiseren van een kwalitatief goed vestigingsklimaat. Onderscheidend, want ons propositie voor bedrijven richt zich op onze inzet op brede welvaart en meest circulaire regio van Europa. We zijn juist op zoek naar die bedrijven dat aan deze missie een bijdragen kan en wil leveren.

Hierbij ligt een duidelijke relatie met andere beleidsvelden, zoals Cultuur, Gastvrijheidseconomie, Wonen, Energie en Verkeer en Vervoer. Een belangrijk voorbeeld hiervan is de inzet op de Lelylijn om een snelle(re) verbinding met de rest van Nederland te maken. Ook speelt Arcadia 2022-2028, de legacy van Leeuwarden/Fryslân Culturele Hoofdstad een belangrijke rol in het vertellen over de kracht van Fryslân en onze verbinding met andere Europese regio's en is netwerkverzwaren een actueel onderwerp. Goed economisch beleid is in dit geval bij uitstek integraal beleid. Vanuit het economisch beleid bestaat onze inbreng in het realiseren van een goed vestigingsklimaat bijvoorbeeld uit:

- Investeren in werklocaties, voldoende bedrijventerreinen, kantoorlocaties etc. De provincie heeft hierin vooral een coördinerende rol, in de uitvoering ligt er een belangrijke rol voor gemeenten.
- Investeren in bedrijventerreinen die volledig circulair, digitaal verbonden en energiezelfstandig zijn, waarbij kringlopen (reststromen) zoveel mogelijk lokaal gesloten worden. Afgelopen jaar is er een onderzoek geweest naar de status van alle bedrijventerreinen in Fryslân. Dit houden we bij in een landelijke IBIS-database van bedrijventerreinen. Samen met o.a. gemeenten en VCF willen we de komende jaren werken aan duurzame bedrijventerreinen, waarbij uitbreiding niet ten koste moet gaan van upgrading.
- Investeren in een goed acquisitiebeleid in samenwerking met de F4 gemeenten en de NOM. Daarbij verkennen we een mogelijk vervolg van de TopDutch campagne gericht op het verwerven van nieuwe bedrijvigheid. In ons acquisitiebeleid richten we ons op bedrijven die iets toevoegen aan de brede welvaart van Fryslân. Dit betekent kwaliteit voor kwantiteit.
- Investeren in een leefbare woonomgeving, middels het stimuleren van detailhandel en gastvrijheidseconomie. De monitoring en evaluatie van de Friese Retailaanpak (gereed einde 2020) bespreken we met gemeenten. Op basis hiervan ontwikkelen we gezamenlijk een plan van aanpak om leefbaarheid, retail en gastvrijheidseconomie elkaar te laten versterken. Hier zit een sterke relatie met andere provinciale beleidsterreinen.

Door te investeren in het aantrekken van nieuwe ondernemers investeren we in stuwende bedrijvigheid en daarmee in het verhogen van regionale inkomen en dus de brede welvaart. Daarnaast heeft het realiseren van meer stuwende werkgelegenheid een positief effect op het verdienvermogen en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking.

Wij realiseren ons hierbij dat nieuwe (circulaire) bedrijvigheid en bedrijfslocaties ook negatieve effecten op de brede welvaart kunnen hebben. Bijvoorbeeld door het innemen van schaarse ruimte of veel energieverbruik. Bij beslissingen over ons vestigingsklimaat houden wij daarom te allen tijden alle indicatoren van brede welvaart als ons afwegingskader.

6.3 Lijn 3: Werkend Fryslân: Investeren in Human Capital en kennisinfrastructuur

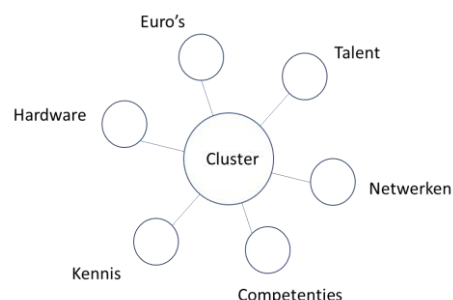
Via deze lijn investeren we in een toekomstbestendige arbeidsmarkt. De potentiële beroepsbevolking krimpt de komende 30 jaar met bijna 71.000 personen. Daarentegen raken door de corona pandemie mensen hun baan kwijt en haakt een deel van de studenten af, met name op MBO niveau. Ook is er een verschuiving van vmbo naar havo en vwo gaande. Dit zal op termijn ook leiden tot een lagere instroom in het MBO. De uitdagingen op het gebied van human capital zijn dus groot en divers. Om een bijdrage te kunnen leveren aan de grote transitieopgaven en de productiviteit te verhogen moeten we investeren in de werknemers van nu (leven lang ontwikkelen), de werknemers van de toekomst en in de aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Dat doen we onder andere door:

- Het aantrekken van jong talent naar de regio, onder andere via de campagne 'Wolkom Thús'.
- Het versterken van het onderwijsaanbod op MBO, HBO en WO via de kennisagenda Fryslân en investeringen in de RUG Campus Fryslân.
- Te investeren in een wetenschappelijk instituut als Wetsus
- Faciliteren van arbeidsmarktprojecten zoals Techniekpact
- Stimuleren in Leven Lang Ontwikkelen en de plannen van de onderwijsinstellingen voor modulering van het onderwijsaanbod voor het bedrijfsleven
- Signaleren van ontwikkelingen (in samenwerking met het o.a. het FSP) en deze agenderen op samenwerkingstafels als het IPF

Bij het onderwerp Human Capital is de rol van de provincie vooral signalerend en agenderend. Het Rijk, de arbeidsmarktregio's en de onderwijs- en kennisinstellingen hebben de regulerende en uitvoerende verantwoordelijkheid. Uit gesprekken met stakeholders blijkt wel dat de provincie een toegevoegde waarde kan hebben door bijvoorbeeld trends goed te monitoren en gezamenlijke belangen te agenderen. Hiermee dragen we bij aan het realiseren van passend werk, het verhogen van het verdienvermogen en opleidingsniveau en aan de beschikbaarheid van menselijk kapitaal voor bedrijven. In specifieke gevallen kan de provincie zelf ook maatregelen nemen. Een recent voorbeeld hiervan is de begeleidingsvergoeding voor stageplekken.

6.4 Lijn 4: Verbonden Fryslân: Investeren in ecosystemen voor kansrijke clusters

Om innovatie en groei van stuwende bedrijvigheid aan te jagen stimuleren we het vormen en versterken van kansrijke clusters van bedrijven of broedplaatsen waar ondernemers en kennisinstellingen elkaar kunnen vinden en samen kunnen werken aan actuele vraagstukken. Als provincie willen we mee investeren in sterke clusters en rond deze clusters sterke ecosystemen vormen. Een ecosysteem is het sterk samenhangende pakket aan functionaliteiten en voorzieningen gericht op het laten ontstaan of door

ontwikkelen van ondernemingen en innovaties (start en groei). Als provincie willen we eraan bijdragen dat deze ecosystemen ontstaan. Voor de ontwikkeling en versterking van clusters en ecosystemen is maatwerk nodig. Immers, clusters zijn verschillend samengesteld, bevinden zich in andere fasen van hun ontwikkeling en kennen andere deficiënties in hun ecosystemen.

We kennen in Fryslân al een aantal van dit soort clusters op veel verschillende niveaus. We hebben de Wateralliantie als nichespeler op wereldniveau, maar ook het Innovatiecluster Drachten en samenwerkingen op het gebied van Circulair Plastics, Recreatie en Toerisme, Maritieme industrie en agrofood zijn van groot belang voor de Friese economie. In het stimuleren en financieren van onze kansrijke clusters moeten we keuzes maken, waarbij we gericht willen bijdragen aan specifieke ontwikkelvraagstukken binnen deze clusters of bijdragen aan de versterking van specifieke elementen van het ecosysteem.

- We inventariseren in 2021 samen met onze partners in het IPF waar clusters staan en hoe we deze samen met stakeholders verder kunnen helpen. Deze ondersteuning vindt mede plaats via onze bijdragen aan de NOM, de FOM, Top-Dutch en Ynbusiness.
- Om stevige progressie te boeken op de maatschappelijke transitie achten wij het van belang dat clusters meer onderling samenwerken. Dat bevorderen wij door op deze dwarsverbindingen project-genererend vermogen toe te voegen waardoor wij bijdragen aan de totstandkoming van kansrijke projecten. De provincie heeft zelf beperkte middelen beschikbaar om deze projecten vervolgens zelf te financieren, maar we zien goede financieringskansen in het EFRO. Ook verbinden wij de clusters aan de Friese Projectenmachine, om zo ook meer (thematische) Europese fondsen voor de clusters vrij te spelen.

Door te investeren in kansrijke clusters en de bijbehorende ecosystemen stimuleren we stuwende bedrijvigheid. Hiermee leveren we een positieve bijdrage aan het regionale inkomen, het verdienvermogen en het opleidingsniveau. Door de clustering te koppelen aan de transitie dragen we bovendien direct of indirect bij aan bijvoorbeeld een reductie van CO₂ uitstoot of verbetering van het leefklimaat.

6.5 Lijn 5: Coöperatief Fryslân: Investeren in samenwerking

Onze doelen bereiken, dat kunnen wij niet alleen. Hiervoor hebben we onze partners hard nodig. In deel A van deze beleidsnota hebben wij een visie geformuleerd op de toekomstige economie van Fryslân. Deze visie is door een groot aantal impactvolle partners onderschreven. Een logische vervolgstap is wat ons betreft dat wij aan onze IPF-partners willen voorstellen om een gezamenlijke Friese investeringsagenda op te stellen, vanuit de gezamenlijke visie die wij hebben en de opgaves die wij zien. Met onze gezamenlijke provinciale inzet dragen we ook weer bij aan Noordelijke, Nationale en Europese doelen. We investeren daarom ook in samenwerking op Noordelijke, Landelijke en Europese schaal. Dit doen we onder andere door:

- Te investeren in de doorontwikkeling van het Innovatiepact Fryslân en te blijven participeren in de F4 samenwerkingsagenda
- Met de Friese gemeenten kortere lijnen te organiseren om te werken aan gezamenlijke economische doelstellingen
- Invulling te geven aan onze rol in het Samenwerkingsverband Noord-Nederland en de Economic Board Noord-Nederland
- Verbinding leggen met andere beleidsterreinen zoals landbouw, nieuwe energie en Europa
- Ons actief te verbinden aan de agenda's en missies van het Rijk en Europa. In de beleidsbrief Europa hebben wij aangegeven hoe we dit doen.

- Met de partijen in het Friese ecosysteem te komen tot het in kaart brengen van ieders rol en positie om de samenwerking nog verder te verbeteren
- Te werken aan een gezamenlijke investeringsagenda met ondernemers, onderwijs en mede-overheden

Samen werken aan de transitie naar een circulaire economie

We blijven actief partner binnen de Vereniging Circulair Friesland. Als provincie zien we graag dat de vereniging zich inhoudelijk focust op de thema's water(technologie), landbouw, circulaire kunststoffen en bouw. Als provincie willen we samen met de VFG, Wetterskip en RWS Noord het ambitiemanifest circulair inkopen herijken en continueren. Ook proberen we met onze Waddeneilanden te komen tot een programmatische aanpak circulaire Waddeneilanden.

7. Resultaten: Welke resultaten willen we bereiken?

7.1 Onze resultaten

In de vorige paragrafen hebben we vanuit een analyse van de Friese economie beschreven wat we de komende jaren gezamenlijk willen bereiken. We willen de kansen die mondiale transities ons bieden omarmen en omzetten in nieuwe kansen. Voor Fryslân speelt daarbij de belangrijke opgave om om te gaan met de demografische ontwikkeling. We willen naar een lerende economie waarin iedereen mee kan doen en de wendbaarheid en weerbaarheid van ondernemers in Fryslân vergroten.

Dit doen we door als provincie onze inzet te richten via een vijftal strategische actielijnen. We werken daarbij vanuit een afwegingskader voor alles wat we doen en richtinggevend is voor de inzet van ons instrumentarium.

Vanuit onze collectieve visie om te werken aan de brede welvaart in hier & nu, elders en later willen we daarmee de volgende resultaten bereiken:

1. Fryslân is en blijft de rijkste brede welvaartsregio van Nederland

Het hebben van een vitale economie is dus geen doel op zich, het is een belangrijk middel voor de welvaart van de inwoners van Fryslân. Economisch perspectief leidt tot financiële zelfredzaamheid en eigenwaarde en is daarmee een belangrijke factor als het gaat om het geluk van mensen. In Fryslân willen we daarom het economisch perspectief en de daarmee gepaarde financiële zelfredzaamheid borgen voor de huidige én toekomstige generatie(s). We zetten in op economische activiteiten waar op de langere termijn draagvlak voor is. Kwaliteit gaat daarbij boven kwantiteit.

2. Fryslân behoort tot de top 3 Europese regio's in de transitie naar een circulaire economie

De inzet vanuit de beleidsbrief Circulaire Economie blijft onverminderd van kracht. Door te werken met een afwegingskader voor al onze activiteiten richten we nu ons economisch beleid zo dat het te allen tijde bijdraagt aan de transitie naar een circulaire economie.

3. Fryslân verandert van krimpregio naar kansregio

De demografische ontwikkeling is een van de belangrijkste uitdagingen voor de Friese economie voor de komende jaren. We willen alle Friezen – van jong tot oud – in staat stellen om met de juiste vaardigheden te kunnen opereren op een snel veranderende arbeidsmarkt. We hebben een krachtig en verandervaardig MKB dat door middel van innovatie mondiale transities en regionale uitdagingen omzet in kansen op nieuwe verdienmodellen. Onze economische propositie trekt nieuwe circulaire bedrijvigheid aan en jonge gezinnen kiezen voor Fryslân vanwege onze hoge brede welvaart.

4. De samenwerkingskracht van de Friese Mienksip resulteert in een sterk verbonden ecosysteem.

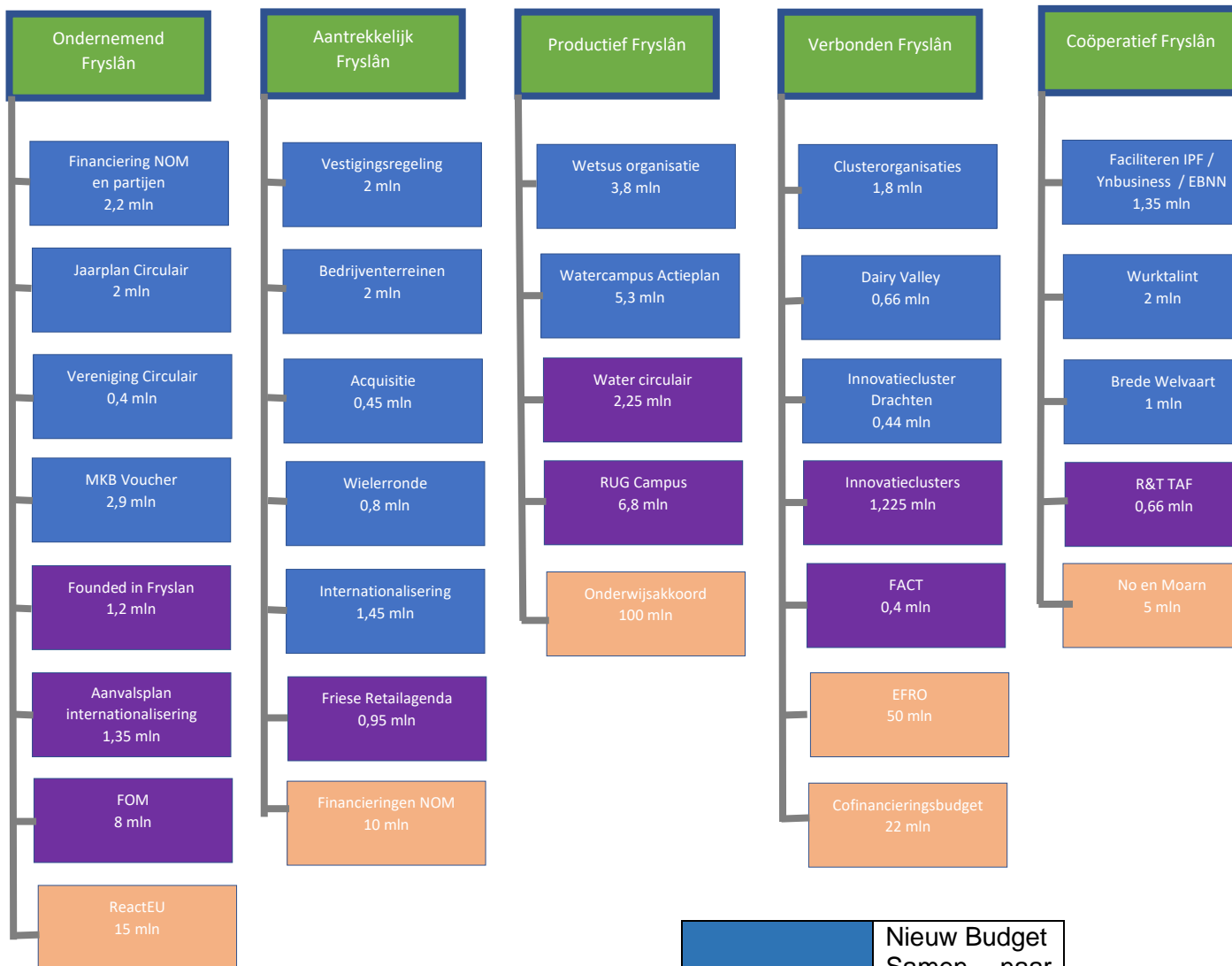
Samen werken aan regionale opgaven wordt ons handelsmerk in binnen- en buitenland. Met de Vereniging Circulair Friesland hebben we hierin de afgelopen jaren reeds een internationale reputatie opgebouwd. Onze hechte samenwerking binnen het Innovatiepact Friesland heeft er bijvoorbeeld ook toe geleid dat we deze beleidsnota in twee delen hebben geschreven. De komende jaren willen we deze samenwerkingen met partijen binnen het onderwijs, bedrijfsleven, medeoverheden en maatschappelijke organisaties nog verder versterken. We willen toewerken naar een gezamenlijke investeringsagenda in de brede welvaart van Fryslân.

7.2 Middelen

De komende jaren investeren we in de brede welvaart van Fryslân. We zijn niet de enige die dat doen. Medeoverheden werken vanuit dezelfde visie met ons mee. En ook bedrijfs- en onderwijsinvesteringen richten zich naar dezelfde collectieve visie. We willen daarom toewerken naar een collectieve investeringsagenda in de brede welvaart van Fryslân.

In onderstaand overzicht geven we aan hoe we onze middelen de komende jaren willen inzetten. Er is hierbij een onderscheid tussen doorlopende middelen vanuit Wurkje mei Fryslân, nieuwe middelen vanuit deze beleidsnota en middelen die we vanuit Europa gericht kunnen inzetten voor economische structuurversterking.

	Nieuw Budget Samen naar een Brede Welvaart
	Voormalig Budget Wurkje foar Fryslân
	Extern budget

7.3 Monitoring

Om goed zicht te kunnen houden op de ontwikkeling van de Friese economie (en bij te kunnen sturen als dat nodig is), is het van belang dat de we steeds een zo actueel mogelijk beeld hebben van de stand van zaken met betrekking tot de doelen die bijdragen aan het brede welvaartsniveau (hoofdstuk 3). We hebben hiervoor een beperkt aantal indicatoren vastgesteld die we langjarig volgen. Gezamenlijk vervullen deze indicatoren vooral een antennefunctie en vormen ze een sturingsinstrument voor de provincie. De resultaten van de monitor worden, samen met de voortgang op onze projecten en activiteiten, jaarlijks in het College besproken en gedeeld met PS.

Hieronder zijn de indicatoren opgenomen die deel uit zullen maken van de monitor:

Per indicator is de meest recente stand in Fryslân gegeven. Indien deze afwijkt van de beoogde stand van 2019 is deze tussen haakjes weergegeven.

Algemeen te volgen economische indicatoren gerelateerd aan de economische visie/inzet

Indicator	Stand 2019
Toegevoegde waarde per arbeidsplaats	€59.535
Werkloosheid in % werkloze beroepsbevolking	3,4%
Werkgelegenheid in aantal banen	302.500
Beroepsbevolking uitgesplitst naar opleidingsniveau in totaal en aandeel	Laag: 77.000 (22,9%) Middelbaar: 155.000 (46,1%) Hoog: 104.000 (31%) Totaal: 336.000
Besteedbaar inkomen per huishouden	39.600 (2018)
Bruto arbeidsparticipatie	70,6% 7.500 (Q4 2019)
Openstaande vacatures	7.500 (Q4 2019)
Bruto regionaal product	27.000 (2016)
Percentage bedrijven met internationale handel	8,2% (2018)

De hierboven vastgestelde indicatoren geven richting en hebben niet als primair doel de effecten van de inspanningen van de provincie te evalueren, omdat de causaliteit tussen onze interventies en de macro-economische ontwikkeling van de provincie niet is aan te tonen. Wij creëren randvoorwaarden en dragen dus in indirecte zin bij aan het succes. De hier gegeven indicatoren hebben een directe relatie met de ambitie, opgaven en doelen van deze beleidsbrief. Een bredere scoop/context van de Friese economie (en andere thema's) wordt door middel van factsheets in de Staat van Fryslân gegeven.

Ook de set aan indicatoren die momenteel door CBS wordt ontwikkeld op het gebied van de regionale brede welvaart zal onderdeel uitmaken van de monitor. Bij het schrijven van deze

nieuwe beleidsnota is de regionale brede welvaartsmonitor nog niet beschikbaar. De in concept beoogde brede welvaart thema's/indicatoren waar het economisch beleid in meer of mindere mate direct dan wel indirect een bijdrage aan zal kunnen leveren zijn in onderstaande tabel opgenomen.

Indicatoren Brede Welvaart gerelateerd aan de economische visie/inzet

Thema	Indicator
Materiele welvaart	- Besteedbaar inkomen per huishouden - Bruto regionaal product per inwoner
Arbeid en vrije tijd	- Werkloosheid - Langdurige werkloosheid - Opleidingsniveau beroepsbevolking
Thema milieu	- Emissies fijnstof - Emissies broeikassen
Economisch kapitaal	- Gemiddelde schuld per huishouden - Vermogen van huishoudens - R&D investeringen - Openstaande vacatures
Menselijk kapitaal	- Gewerkte uren - Hoogopgeleide bevolking - Beroepsbevolking

Met deze indicatoren brengen we in beeld hoe de brede welvaart er op de verschillende thema's voorstaat en hoe deze zich ontwikkelt. Hierbij wordt gebenchmarkt met de stand van de nationale brede welvaart, de brede welvaart in andere provincies en de regionale verschillen in brede welvaart in Fryslân. Het CBS verwacht eind 2020 de monitor te kunnen publiceren. Het Fries Sociaal Planbureau (FSP) gaat in samenwerking met de provincie de CBS-uitkomsten duiden voor de provincie in een publicatie die begin 2021 zal uitkomen. De CBS-monitor betreft een eerste versie die nog niet de compleet beoogde set indicatoren bevat. Zowel de CBS-monitor als de hieruit afgeleide Friese Brede Welvaartmonitor zullen jaarlijks verschijnen. Gestreefd wordt naar een volledige monitor in 2021. We willen samen met het CBS en het Fries Sociaal Planbureau (FSP) ook kijken naar regionale, thematische indicatoren voor brede welvaart, gebaseerd op de Friese opgaven. Op die manier kunnen we nog beter bepalen hoe ons beleid het beste bijdraagt aan de brede welvaart.

Uiteindelijk is het de bedoeling dat we met ons economisch beleid bijdragen aan een hoger welvaartsniveau. Daar zijn veel factoren op van invloed, maar Bruto Regionaal Product, Inkomen en opleidingsniveau maken daar een wezenlijk onderdeel vanuit en deze economische factoren zijn van grote invloed op gezondheid, levensverwachting, het voorzieningenniveau of de kwaliteit van wonen. En vergroening draagt bij aan een lagere CO2 uitstoot. In het kader van ons economisch beleid is het dus relevant de brede welvaartontwikkeling goed in de gaten te houden.

Bijlage 1: Input Friese jongeren

Friese jongeren zijn de toekomstige beroepsgroep van Friesland. Ze hebben een vernieuwende kijk op de spelende onderwerpen. Daarom is het belangrijk om de mening van Friese jongeren mee te nemen in het beleid. Om een goed beeld te krijgen van de mening van jongeren, zijn er online discussiemiddagen georganiseerd met vertegenwoordigers van verschillende groepen Friese jongerenorganisaties (hierna “vertegenwoordigers”). De benaderde groepen zijn als volgt: MBO, HBO, MDT, PJO's en maatschappelijke organisaties gericht op jongeren. De feedback vanuit het MBO is verkregen middels een enquête. In dit document wordt ervan uitgegaan dat er een representatief beeld is van de mening van jongeren in Friesland wanneer alle vertegenwoordigers het met elkaar eens zijn over een bepaald discussiepunt. De resultaten van de discussiemiddagen worden samengevat in drie onderwerpen: bevolkingskrimp, circulaire economie en participatie.

1. Bevolkingskrimp

Er is sprake van een bevolkingskrimp in Friesland en jongeren merken dit ook. Volgens jongeren heeft Friesland onterecht een wat ‘oubollig’ imago, omdat Friesland wel genoeg te bieden heeft. Echter zijn er wel meerdere redenen te noemen waarom jongeren wegtrekken uit Friesland.

Zo wordt er een gebrek aan doorgroeimogelijkheden (voor na de studie) ervaren. Volgens de niet-Friese jongerenvertegenwoordigers (vooral van het HBO en enkele politieke jongerenorganisaties) wordt er op de werkvloer te veel Fries gesproken, dit zorgt voor een gevoel van buitensluiting. Ook is het aantal stagemogelijkheden binnen bepaalde bedrijfstakken beperkt. Jongeren lopen buiten de provincie stage en vinden daar een baan. Wanneer jongeren in andere provincies een baan kunnen vinden met een hoger inkomen, dan is dat niet doorslaggevend om te verhuizen. Wanneer andere factoren zoals doorgroeimogelijkheden en de mogelijkheid om maatschappelijk verantwoord te ondernemen aan de orde zijn, dan wordt verhuizen wel een serieuze optie.

Jongeren hebben behoefte aan universitair onderwijs en een goede verbinding naar andere Friese steden met het openbaar vervoer. Ook willen ze dat het makkelijker wordt om na de studie een betaalbare woning te vinden in Friesland.

Jongeren zien veel kansen als het gaat om doorgroeimogelijkheden. Als HBO en MBO opleidingen worden uitgebreid met traineeships als een brug tussen school en werk, kan dit ervoor zorgen dat jongeren sneller bij een Friese werkgever in dienst blijven.

Er mag meer aandacht besteed worden aan het oubollige en achterhaalde imago van Friesland. Volgens niet-Friezen loopt Friesland een beetje achter en dat schrikt af om hier te komen wonen. Om een ander beeld van Friesland te geven zou je bijvoorbeeld kunnen laten zien dat er veel innovatie is in Friesland en dat de provincie een goede internationale aansluiting heeft. Ook ligt Friesland minder ver van de randstad dan veel mensen denken.

Deze twee quotes geven goed de stemming tijdens de discussies weer:

“Friesland doet zichzelf tekort, ze heeft een goede infrastructuur en mentaliteit. Friesland is aantrekkelijk, laat dit zien en het wordt een groeimogelijkheid!” – Nina Louwsma (Jonge Democraten Friesland)

“Friesland heeft zoveel te bieden, ook voor studenten, maar ik heb soms het idee dat dat niet goed genoeg naar voren komt” – Anna Tjalsma (Trias Politica)

2. Circulaire economie

Veel jongeren hebben weinig gehoord over het thema circulaire economie. In het MBO en HBO zijn genoeg kansen om dit thema onder de aandacht te brengen, toch worden die kansen nog niet genoeg benut. Jongeren zijn positief over circulaire thema's in het onderwijs en zouden dit graag geïmplementeerd zien. Jongeren zijn blij met de ambitie "circulair koploper" van de provincie. De informatie omtrent Circulair Friesland zou wel duidelijker en makkelijker beschikbaar gemaakt kunnen worden. Door deze informatie visueel te maken met bijvoorbeeld een infographic, kan de informatie makkelijker gedeeld worden en worden jongeren sneller betrokken.

Hieronder worden enkele thema's met betrekking tot de circulaire economie benoemd. Er worden mogelijkheden en kansen beschreven die jongeren associëren met de verschillende thema's.

Betreffende landbouw, biomassa en voedsel: Jongeren willen dat de focus wordt gelegd op lokale productie en hergebruik. Mensen gaan voor gemak. Laat daarom zien hoe makkelijk en goedkoop de aanschaf van lokale producten kan zijn. Zorg voor natuurinclusieve landbouw en waardecreatie met restproducten.

Betreffende water: Jongeren zien graag de focus op opslag en hergebruik van water. Ook willen ze dat de mogelijkheden rondom geothermie en een warmtenet beter worden onderzocht.

Betreffende energie en mobiliteit: Jongeren zien veel kansen in technieken rondom de opslag van energie. Wat betreft deze onderwerpen heeft Friesland grote ambities, jongeren zien graag hoe Friesland deze ambities gaat nastreven.

Betreffende communicatie: De jongeren vinden dat de circulaire economie iedereen aangaat. Ze willen dat de circulaire economie persoonlijk wordt gemaakt, zodat mensen zich betrokken voelen. Laat mensen zien dat ze de lokale economie en de circulaire economie kunnen steunen door bewuster te consumeren. Stimuleer bedrijven een duurzaam beleid te voeren en maak de burger bewust van zijn consumptiegedrag. Laat zien hoe gemakkelijk circulair en lokaal inkopen is en stimuleer als provincie de productie van verantwoordelijke producten.

Betreffende onderwijs: Alle jongeren die wij hebben gesproken zijn het erover eens dat ouders je niet alles kunnen meegeven tijdens de opvoeding. Besteed in het onderwijs daarom al vroeg aandacht aan duurzaamheid, afval, voedselverspilling, gezondheid en het omgaan met geld. Als je deze onderwerpen leuk brengt nemen de kinderen dit vervolgens mee naar hun ouders en zo leert iedereen hier wat van.

Betreffende recreatie & toerisme: Laat aan toeristen zien hoe Friesland bezig is betreffende circulaire economie. Zet bijvoorbeeld een fysieke locatie op waar iedereen naar binnen kan lopen om de mogelijkheden van de circulaire economie te bewonderen.

Betreffende financiën: Jongeren willen dat er geïnvesteerd wordt in onderwijs, ZZP'ers en innovatie. Dit kan worden gecombineerd met de circulaire economie. Ontwerp met scholen een duurzaam leerprogramma met daarin de thema's: recyclen, (vegetarisch en gezond) koken maar ook andere maatschappelijke kwesties zoals verantwoordelijk omgaan met geld.

3. Participatie

“Je kan niet over jongeren beslissen zonder jongeren”

Jongeren willen graag betrokken worden bij het opstellen van beleid. Veel beleid heeft invloed op de toekomst van jongeren en zij kunnen een frisse blik bieden op verschillende kwesties. Het geven van extern advies middels deze bijlage is een mooie kans, maar jongeren zouden ook graag in gesprek willen gaan met beleidsmakers. Dit geldt ook voor jongeren die zich niet hebben aangesloten bij een politieke partij.

De volgende punten vallen niet binnen de bovengenoemde thema's, maar de jongerenvertegenwoordigers willen deze punten wel graag meegeven aan de Provincie:

- De jongeren willen dat er wordt ingezet op armoede, een oplossing hiervoor is een basisinkomen. Hier staan veel jongerenvertegenwoordigers achter.
- Pak de oorzaak van deze armoede al aan in het onderwijs. Leer jongeren met geld omgaan.
- Vanuit het kopje voeding (circulaire economie) werd er kort gepraat over dierenleed. Er wordt volgens enkele jongerenvertegenwoordigers nog te weinig aandacht besteed aan dierenleed.
- De jongerenvertegenwoordigers vinden het belangrijk dat alle jongeren gelijke kansen krijgen, ze willen zien dat iedereen de kans krijgt om te sporten (gezond leven) en zich kan blijven ontwikkelen. Sommige jongeren worden momenteel benadeeld doordat zij minder geld hebben om deze kansen aan te grijpen.
- De Friese taal is een mooi stuk cultureel erfgoed, maar doseer de taal aan jongeren die hier komen studeren of maak Friezen bewust van het feit dat niet-friezen zich soms buitengesloten voelen op het werk.

De volgende partijen waren aanwezig tijdens de discussiemiddagen:

- Claim Your Future
- Friesland College
- Jeugdraad Smalingerland
- Jong RES Friesland
- Jonge Democraten Friesland
- Jonge Socialisten Friesland
- MBO Life Sciences
- MDT “Zoek het uit!”
- O3 Leeuwarden
- Studiegenootschap Trias Politica
- Studentenvereniging Osiris
- Studievereniging Animoso
- Studievereniging Hallieu
- Studievereniging Ingenio
- Studievereniging Magiso
- Studievereniging Reholitas
- X-honours

